

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 28, 2018, 3

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 28, 2018, 3

ISSN 1408-5348 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1775 (Spletna izd.)

UDK 009

Letnik 28, leto 2018, številka 3

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlovič (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolò (IT), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

**Gostujoči uredniki/Editori ospiti/
Guest Editors:**

Špela Verovšek, Matevž Juvančič, Tadeja Zupančič

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** <http://www.zdjp.si/>

Redakcija te številke je bila zaključena 5. 11. 2018.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Darko Darovec:** Fajda med običajem in sodnim procesom. Primer krvnega maščevanja v Kopru leta 1686 451
Faida nelle interrelazioni tra consuetudine e processo legale. Il caso di vendetta a Capodistria nel 1686
The Feud in the Interrelationships between Custom and Legal Process. A Case Study of 1686 Bloodfeud in Koper
- Žiga Oman:** Grundstöer – Devastation as Vengeance for Homicide Among Sixteenth-Century Carniolan Peasants 477
Grundstöer – la devastazione come vendetta per omicidio tra i contadini cariolani del XVI secolo
Grundstöer – pustošenje kot maščevanje za uboj med kranjskimi kmeti v 16. stoletju
- Ivan Tepavčević:** Pogledi Valtazara Bogišića na Crnu goru i crnogorsko društvo (krvna osveta – između tradicije i modernog društva) 495
Le osservazioni di Valtazar Bogišić sul Montenegro e sulla società Montenegrina (la vendetta di sangue – fra tradizione e società moderna)
Views of Valtazar Bogišić on Montenegro and the Montenegro Society (Bloodfeud – between Tradition and Modern Society)
- Ana Pejanović:** Rekonstrukcija kulturne konotacije idioma “okinuti (kome) nos” 523
Ricostruzione della connotazione culturale della frase idiomatica “tagliare il naso (a qualcuno)”
Reconstructing the Cultural Connotation of the Idiom “cut (someone's) nose off”
- Nika Grabar:** Nove Benetke: natečaj za območje Tronchetto in temporalnost arhitekture 535
Venezia Nuova: Concorso per il Tronchetto e la temporalità dell'architettura
New Venice: the Tronchetto Area Competition and Temporality of Architecture
- Gregor Čok & Jasmina Bolčič:** Protokol o celovitem upravljanju obalnih območij v Sredozemlju in sodelovanje javnosti pri prostorskih posegih v slovenskem obalnem pasu 553
Protocollo sulla gestione integrata delle zone costiere del Mediterraneo e partecipazione pubblica negli interventi di pianificazione territoriale della costa Slovena
Protocol on Integrated Coastal Zone Management in the Mediterranean and Public Participation in Spatial Developments in the Slovenian Coastal Zone
- Ghazaleh Afshary, Ilaria Garofolo, Matija Svetina & Tadeja Zupančič:** User Experience Study for a Sound Understanding of the Interaction between the Visually Impaired and the Environment 569
L'esperienza dell'utente come strumento per una più approfondita conoscenza dell'interazione tra ambiente e disabili visivi
Študija izkušenj uporabnika za izboljšanje razumevanja interakcije med slabovidnimi in okoljem
- Simon Petrovčič & Vojko Kilar:** Arhitekturno-tehnični vidik varovanja arhitekturne dediščine na potresno ogroženih območjih 589
Aspetti tecnici e architettonici per la tutela del patrimonio architettonico nelle aree a rischio sismico
Protection of Architectural Heritage Buildings in Seismic Prone Areas – Architectural and Technical Aspects
- Matevž Juvančič & Špela Verovšek:** Spatial Character Conveyed through Street Furniture 611
Carattere spaziale trasmesso dall'arredo urbano
Prostorski značaj skozi urbano opremo
- Tomaž Berčič, Marko Bohanec & Lucija Ažman Momirski:** Role of Decision Models in the Evaluation of Spatial Design Solutions 621
Il ruolo di modelli decisionali nella valutazione di soluzioni di progettazione dello spazio
Vloga odločitvenih modelov pri vrednotenju prostorskih rešitev

Urška Golob & Uršula Berlot Pompe:

Heterotopične pokrajine: prostorska platenja
v slikarskem delu Suzane Brborović 637
*Heterotopic Landscapes: Spatial Layering
in Suzana Brborović's Paintings*
*Paesaggi eterotopici: le stratificazioni spaziali
nella pittura di Suzana Brborović*

Viktorija Bogdanova & Tadeja Zupančič:

Emotional Receptivity through Poem-(Cinematic)
Image and Poem-Drawing Entwinement.
Discovery of Embodied Knowledge
through Tarkovsky's "Mirror" 651
*Ricettività emotiva attraverso l'intreccio
dell'immagine poetica (cinematografica)
e del disegno di poesia. Scoperta della
conoscenza incarnata attraverso
"Lo Specchio" di Tarkovsky*
*Čustvena dovtetnost skozi preplet
pesmi-(filmske) podobe in pesmi-risbe.
Odkritje utelešenega
spomina v "Ogledalu" Tarkovskega*

Or Ettliger: The Aura of the Original and the
Autonomy of Virtual Places. Distinguishing an
Image's Physicality from its Visual Content 669
*L'aura dell'originale e l'autonomia dei luoghi
virtuali. La distinzione tra la fisicità di
un'immagine e il suo contenuto visuale*
*Avra izvirnika in avtonomija virtualnih krajev.
Distinkcija fizičnosti podobe in njene
vizualne vsebine*

Kazalo k slikam na ovitku 684
Indice delle foto di copertina 684
Index to images on the cover 684

Navodila avtorjem 685
Istruzioni per gli autori 687
Instructions to Authors 689

REKONSTRUKCIJA KULTURNE KONOTACIJE IDIOMA “OKINUTI (KOME) NOS”

Ana PEJANOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet – Nikšić, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: apejanovic@rambler.ru

IZVLEČEK

Avtorica v prispevku pojasnjuje nastanek in izvor idiomata “okinuti (kome) nos” (odrezati (komu) nos) ‘osramotiti (koga), povzročiti sramoto (komu)’, v povezavi s prototipom izraza, ki se odraža v njegovem literarnem pomenu. Idiom je prisoten v govorih Črne gore in je danes široko zastopan in pogost, kljub temu pa se pojavlja zgolj v leksikografskih virih, ki opisujejo dialekte. Interdisciplinarni pristop z uporabo metode kulturne lingvistike nam omogoča rekonstrukcijo skrivnih kulturnih slojev in povezavo frazeološke enote z običaji, pisanimi in nepisanimi etičnimi normami skupnosti, v kateri je idiom nastal in se ohranil. Glede na to, da semantika idiomata opozarja na kršitev etičnih načel skupnosti, jo povezujemo s širšim pojmom časti, ki se ubeseduje tudi preko drugih frazeoloških enot.

Ključne besede: idiom *okinuti (kome) nos*, kulturna konotacija, kulturna lingvistika, pravo, običaj

RICOSTRUZIONE DELLA CONNOTAZIONE CULTURALE DELLA FRASE IDIOMATICA “TAGLIARE IL NASO (A QUALCUNO)”

SINTESI

Il presente lavoro si propone di spiegare l'origine e la provenienza della frase idiomatica montenegrina *tagliare il naso a qualcuno* - “mettere qualcuno in imbarazzo, provocargli vergogna”, ponendola in rapporto con il prototipo dell'espressione che si riflette nel significato letterale dell'espressione stessa (*tagliare il naso a qualcuno*). La frase idiomatica in questione è riscontrabile nelle parlate montenegrine ed è vastamente presente e frequente anche nel linguaggio contemporaneo, però compare solo nelle fonti lessicografiche che descrivono gli usi dialettali. Un approccio interdisciplinare, con l'applicazione della metodologia etnolinguistica, ci consente di ricostruire gli strati culturali nascosti dentro questa frase idiomatica e di esplicitare la sua connessione con i costumi, con le norme etiche, scritte e non scritte, della comunità in cui l'espressione è nata e in cui si è mantenuta in vita. Considerando il fatto che dal punto di vista semantico questa frase idiomatica indica una violazione dei principi etici della comunità, essa viene associata a un concetto di onore più ampio, il quale si verbalizza anche tramite altre unità fraseologiche.

Parole chiave: espressione idiomatica *tagliare il naso (a qualcuno)*, connotazione culturale, etnolinguistica, diritto, consuetudine

UVOD

Savremena lingvistika odavno je prevazišla uske okvire kojima je bila ograničena isključivo ili pretežno na izučavanje jezičkih pojava. Nova antropocentrična paradigma u lingvistici, koja u centar stavlja čovjeka, izbacila je u prvi plan interdisciplinarna istraživanja u kojima svoje zasluženno mjesto imaju i druge humanističke nauke. Uzajamni uticaj jezika i kulture i njen odraz u jeziku proučava lingvokulturologija¹ koja u frazeološkom sloju jezika ima pouzdanu i zahvalnu građu.

Ideje o vezi jezika i kulture nisu nove, srijećemo ih i kod uticajnih i značajnih lingvista ranijih epoha. S tim u vezi vrijedni su pomena Njemac Vilhelm fon Humbolt (Gumbolt, 1884) i njegovi sljedbenici neohumboltijanci, američki lingvista Edvard Sapir (Sepir, 1993), ruski naučnik Aleksandar Potebnja (Potebnja, 2003) i mnogi drugi. Na savremenoj etapi razvoja nauke o jeziku stekli su se uslovi za sintezu znanja prethodnika, što je uz uključivanje novijih saznanja iz oblasti psihologije, etnolingvistike, kulturne antropologije, rezultiralo pojavom niza novih disciplina poput etnopsiholingvistike, lingvokulturologije, kognitivne lingvistike (Krasnyh, 2002; Maslova, 2004; Bragina, 2005; Maslova, 2006; Sabitova, 2013). Sve nabrojane interdisciplinarnе nauke sa različitih aspekata proučavaju manifestaciju kulture u jeziku.

Uprkos tome što su jezik i kultura dva različita semiotička sistema (Lotman, 1992, 18–19; Telija, 1996, 228; Bragina, 2005, 26) te se ne može ustvrditi da se kultura bukvalno odražava u jeziku, ipak je nesumnjivo da je jezik čuvar i translator informacija, znanja, ideja, pravila, običaja i navika po kojima je živjela i živi određena kulturno-jezička zajednica. A od svih jezičkih jedinica upravo se u frazeološkom sloju jezika, najbolje odražavaju i čuvaju elementi kulture nekog naroda (Telija, 1996, 226; Maslova, 2004, 43; Bragina, 2005, 16). U tom smislu re-

konstruišući porijeklo i nastanak pojedinih frazeoloških jedinica (idioma), istraživač nerijetko mora rekonstruisati i elemente kulture toga naroda. Na primjeru idioma istaknutog u naslovu članka pokušaćemo demonstrirati kako su elementi kulture naroda uticali na jezik i na koji način su odraženi u jeziku.

Pod idiomom (frazеologizmom² podrazumijevamo jezičku jedinicu koja se reprodukuje u gotovom obliku, sastoji se od najmanje dvije komponente, odlikuje se globalnim značenjem koje nije jednako sumi značenja komponenti koje ulaze u njen sastav (idiomatičnost). Idiom karakterišu ustaljenost i obavezna ekspresivnost (komponenta značenja u kojoj se stapaju slikovitost, emotivnost, ocjenjivački karakter).³ Uz navedene osobine određeni broj idioma posjeduje i *kulturnu konotaciju*.⁴ Pod tim pojmom podrazumijeva se dodatna komponenta značenja koja uz denotativni sadržaj jezičkog znaka najčešće implicitno signalizira na vezu tog jezičkog znaka sa kulturom naroda u kojem je nastala i u kojoj se koristi. Za rekonstrukciju kulturne konotacije idioma nije dovoljna lingvistička procedura, ona mora biti podržana istraživanjem ekstralingvističkih činilaca koji su doveli do složenih procesa i našli svoju fiksaciju u jeziku (Telija, 1996; Mokienko, 1999; Stepanov, 2004; Bragina, 2005; Vereščagin, Kostomarov, 2005). O jednom takvom jezičkom izrazu i govorimo u ovom radu.

ZNAČENJE IDIOMA "OKINUTI (KOME) NOS" U SAVREMENOM JEZIKU

Idiom "okinuti (kome) nos" u savremenom jeziku u razgovornom stilu⁵ opšteraspstranjen je na teritoriji cijele Crne Gore, kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama, a njegovo značenje poznato je izvornim govornicima svih uzrasta. Mi idiom u savremenoj upotrebi definišemo na sljedeći način: '*osramotiti (koga)*', '*postidjeti (koga) svojim postupkom, djelovanjem ili ponašanjem*

1 „Lingvokulturologija je humanistička disciplina koja proučava materijalnu i duhovnu kulturu ovaploćenu u nacionalnom jeziku, a koja se manifestuje u jezičkim procesima. Ona objašnjava na koji način se ostvaruje jedna od fundamentalnih funkcija jezika kao oruđa stvaranja, razvoja, čuvanja i prenošenja kulture“ (Maslova, 2004, 30; prevod naš). „Lingvokulturologija je dio etnolingvistike posvećen izučavanju u opisu korespondencije jezika i kulture u njihovom uzajamnom dejstvu u sinhroniji“ (Telija, 1996, 217; prevod naš).

2 U radu se uporedo sa terminom idiom, koji je češći u anglosaksonskoj nauci o jeziku, koriste i termini frazeologizam (frazеološka jedinica) koji su njegovi bliski sinonimi i rasprostranjeniji su na prostoru slovenskih zemalja u kojima se frazeologija kao samostalna lingvistička disciplina intenzivno razvija još ranih pedesetih godina prošlog vijeka, počev od radova njenog utemeljivača, akademika V. V. Vinogradova (Vinogradov, 1946; Vinogradov, 1947). Ostavljamo po strani terminološka i sadržajna razgraničenja ovih pojmova, koji za potrebe ovog rada nisu u prvom planu.

3 Pitanja obima frazeološkog sloja jezika, klasifikacije, pa i same definicije frazeološke jedinice u lingvistici su i dalje predmet mnogobrojnih diskusija i zavise od pristupa i ciljeva istraživača i prevazilaze obim i zadatke ovoga rada. O tome opširna literatura (Telija, 1996, 56–83; Alefirenko, 2008, 7–22; Baranov, Dobrovol'skij, 2013, 8–26). Mi prihvatamo navedenu definiciju koju zastupa škola Petrogradskog frazeološkog seminarara prof. V. M. Mokijenka (Mokienko, 1989, 5), a koja je, kako navodi pomenuti istaknuti ruski frazeolog: „prihvaćena od većine ruskih frazeologa – V. V. Vinogradova, B. A. Larina, S. I. Ožegova, A. M. Babkina, V. P. Žukova, A. V. Kunina, A. I. Fjodorova, J. J. Aveliani i dr“ (Mokienko, 1989, 5).

4 Termin je uvela V. N. Telija i definiše ga kao „interpretaciju denotativnog ili metaforično motivisanog kvazidenotativnog aspekta značenja u kategorijama kulture“ (Telija, 1996, 214; prevod naš). „Kulturna konotacija može biti definisana kao opis, rekonstrukcija diskursa: političkog, socijalno-ideološkog, filozofskog, književnog, religioznog, mitološkog, narodno-poetskog“ (Bragina, 2005, 19; prevod naš).

5 Pod funkcionalnim stilom podrazumijeva se istorijski i socijalno uslovljen sistem jezičkih sredstava koji se koristi u određenoj sferi komunikacije i odnosi se na određenu sferu profesionalne djelatnosti. Razgovorni stil vrši osnovnu jezičku funkciju – funkciju komunikacije. Njegova je namjena neposredno prenošenje informacija, prevashodno u usmenoj formi. Karakteristike razgovornog stila su posebni uslovi njegovog funkcionisanja: „neformalnost, spontanost i ekspresivnost jezičke komunikacije, odsustvo prethodnog izbora jezičkih sredstava, automatizam govora i dijaloška forma“ (Golub, 2007, 413; prevod naš).

jem', 'učiniti nešto neprihvatljivo, što je za opštu osudu okoline.' Navedeni frazeologizam zabilježen je samo u jednom opštem deskriptivnim rječniku književnog jezika (Rečnik SANU XVI, 2001, 22). Njegovu frekventnost mogli bismo okarakterisati kao visoku, ali ta činjenica nije uticala da on bude fiksiran i u ostalim leksikografskim izvorima opšteg jezika. U Rječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti idiom nije zabilježen ni u članku OKINUTI (Rječnik JAZU XVIII, 1917–1922, 812), ni u članku NOS (Rječnik JAZU XVIII, 1917–1922, 230–231). Ne bilježi ga ni Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika pod odrednicom OKINUTI (Rečnik SANU XVII, 2006, 401), kao ni Rečnik Matice srpske i hrvatske u članku NOS (Rečnik MS/MH III, 1969, 819–820) ni u članku OKINUTI (Rečnik MS/MH IV, 1971, 93). Ni u specijalnim frazeološkim rječnicima nismo našli naš idiom. Niti jedan od frazeoloških rječnika koje smo konsultovali bilo jednojezičkih, bilo prevodnih, kako starijih (Menac et al., 1979; Matešić, 1982), tako novijih (Trofimkina, 2005; Bendow, 2006; Bendow, 2009; Menac et al., 2011; Otašević, 2012; Menac et al., 2014; Mušović, 2016) nije ga zabilježio. Jedinu njegovu fiksaciju u opštim deskriptivnim rječnicima našli smo u Rečniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (Rečnik SANU XVI, 2001, 22) među izrazima sa somatizmom NOS: **okinuti nekome nos** pokraj. *osramotiti, obrukati nekoga, uzeti obraz nekome*. Dalje slijede primjeri upotrebe: A, *ne uzmi mi obraz, uzviknu očajno Milun ... Aj, što mi okide nos?!* (Đukić, 130). *Ako pogaziš datu božju vjeru moga brata popa Rista i tako okineš njegov lijepi nos, kunem ti se živijem Bogom, iskopao si dom kuće Piletića* (Pavićević, 1928, 10).

Pošto je idiom dijalekatskog karaktera, o čemu svjedoči i kvalifikator *pokrajinski* u rječničkom članku, kao i izvori koji ilustruju njegovu potvrdu, iz kojih se vidi da je njegova teritorijalna rasprostranjenost omeđena Crnom Gorom, to objašnjava zašto ga ne bilježe ostali navedeni rječnici. Potražili smo i našli fiksaciju idiomu u novijim dijalekatskim rječnicima. U Rječniku govora Zete u vokabuli NOS zabilježena su dva idiomu: OKINUT/KIDAT NOS (nekome) *osramoti, obrukati nekoga* sa sljedećim ilustracijama: *Ovo ja pre tobom, po slobodi pričam, nemoj mi de okinut nos! Pazi što ta deca priča(j)u, nemoj da mi nos kida(j)u, mrčila se!* i idiom OKIDENOGA NOSA u službi uzvika: *bruke!* – E, *okidenoga nosa, de mene nadoše!* (Bašanović-Čečović, 2010, 295). Rječnik govora okoline Mojkovca bilježi idiom: OKINUT(I) NOS kome *osramoti, obrukati koga* i ilustruje ga primjerima: *Okide mi nos pred nolikim lju-*

dima, ne znam kako ću im na oči opet izići. Poče nešto da mlati i priča, nos nam okide! (Ristić, 2010, 188). Za razliku od navedenih izvora, u Rječniku nikšičkog kraja idiom je samo fiksiran i semantizovan bez navođenja primjera upotrebe: OKINUTI NOS *osramotiti* (Đoković, 2010, 389). U starijem dvotomnom Uskočkom rječniku – dijalekatskom rječniku Milije Stanića (Stanić, 1990, I i Stanić, 1991, II) idiom je zabilježen na dva mjesta. U drugom tomu rječnika semantizovan je u vokabuli OKINUTI i daje se na kraju rječničkog članka, kako se uobičajeno fiksiraju frazeološki izrazi: OKINUTI NOS *izložiti grdnoj sramoti*. Idiom se ilustruje sa dva primjera: *Okide mi nos među svijetom. Ona mu e šcer okinula nos* (Stanić, 1991, II, 32). U prvom tomu rječnika u vokabuli NOS među idiomima koji sadrže komponentu somatizam idiom OKIDEN NOS objašnjen je značenjem: *crn obraz, velika sramota, bruka* (Stanić, 1990, I, 528). Navedeno tumačenje idiomu u kojem je njegovo značenje dato preko drugog idiomu – *crn obraz* – zahtijeva komentar. Ovakva procedura u frazeografiji u principu nije pravilna jer bi značenje idiomatskih izraza trebalo tumačiti slobodnim spojevima riječi, međutim, leksikografska definicija samo je još jedan posredan dokaz da se koncept osramoćene časti najpregnantnije odražava upravo u metafori sačuvanoj u izrazu *crn obraz* i da je ona do te mjere poznata izvornim govornicima da je prihvataju kao automatsku definiciju povrijeđene časti. Da su ova dva izraza zaista frazeološki sinonimi u jezičkoj slici svijeta izvornih govornika uvjerali smo se i anketiranjem sunarodnika različite uzrasne dobi i profesionalnog statusa iz različitih krajeva Crne Gore⁶. Veliki broj ispitanika koji su zamoljeni da objasne značenje idiomu OKINUTI NOS nerijetko su ga upravo kratko definisali idiomom UZETI OBRAZ.⁷

U savremenom jeziku razgovornog registra, ali i u književnim djelima napisanim narodnim jezikom, idiom se sreće u oba oblika koja su fiksirana u pomenutom rječniku. Jedan je idiom izražen glagolskom objekatskom sinatgmom: *okinuti (kome) nos* u kome glagolska komponenta može biti upotrijebljena u aktivu u svim vremenima i licima u muškom, ženskom i srednjem rodu. Drugi je idiom *OKIDEN NOS* sa glagolskom komponentom u pasivu. Posljednji izraz, a to potvrđuje i rječnik, polisemičan je jer kao sinegdoha označava i pojedinca koji prouzrokuje svojim ponašanjem osudu sredine (Stanić, 1990, I, 528), ali služi i da se njime opiše stanje nastalo kao posljedica radnji i pojava koje izazivaju stid, sramotu a koje je prouzrokovao pojedinac svojim neprihvatljivim ponašanjem (Stanić, 1990, I, 528). Izraz je dalje evoluirao pa je njegov tvorbeni

6 U novembru 2017. godine sproveli smo anketu među studentima, iz različitih krajeva Crne Gore, i kolegama Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore. Uz to smo i na osnovu usmenih odgovora informanata različitog nivoa obrazovanja, socijalnog statusa i uzrasne dobi dobili potvrdu svojih navoda. Rezultati ankete nisu objavljeni, ali su nam, uz navedene potvrde iz leksikografskih izvora, poslužili kao dodatni dokaz provjere značenja analiziranog idiomu u savremenoj jezičkoj upotrebi. Pošto je ovaj rad samo dio započetog istraživanja koje je u toku, rezultati ankete biće objavljeni naknadno.

7 O etnokulturnom konceptu čast i konceptualnom statusu lekseme *obraz* detaljnije u Pejanović, 2009, 87–91; Pejanović, 2010a, 137–149, 237–238; Pejanović, 2010b; Pejanović 2011.

potencijal našao odraz u imenici *kidonosa* 'osoba koja svojim ponašanjem, radnjama, postupcima izaziva prezir, sramotu ili negodovanje okoline'.⁸ Upravo u navedenom značenju riječ se koristi u savremenoj upotrebi, imenica *kidonosa* može se odnositi na osobe oba pola iako je formalno ženskog roda: *Jovane, stvarno si kidonosa, šta mi danas uradi pred kolegama!* Takođe nije nebitno istaći da se može uputiti i djetetu: *Ovo naše dijete prava je kidonosa. Danas me obruka u gostima, jedući bez viljuške.*⁹ Navedeni konteksti pokazuju da se složenica obrazovana od idioma "kidati/okinuti nos" u savremenoj upotrebi koristi u različitim životnim situacijama kada ponašanje pojedinca kod okoline izaziva negativan stav i osudu, mada je njeno primarno značenje i upotreba vezano za ženski moral.¹⁰

Stanićev rječnik među idiomima sa somatizmom *nos* navodi i, za našu temu vrlo važan izraz, *ne bi kurvi nos ošeko* (o nožu) *vrlo tup*. (Stanić, 1990 I, 528). Njegova varijanta – izraz *ne može kučki nos odsjeci* sa identičnim značenjem, koje opisuje tup predmet, najčešće nož, takođe se i danas čuje u govorima. Zamjena lekseme *kurva* sa *kučka*, služi samo kao eufemizacija i ne utiče na promjenu globalnog značenja idioma. Frejm¹¹ otkidanja nosa koji je sadržan u unutrašnjoj formi idioma polako se razotkriva pa sad osim nosa i njegovog otkidanja imamo i objekat izražen imenicama: *kurva/kučka* (eufemistički). Već smo pomenuli da deskriptivni rječnik SANU ne bilježi naš idiom u odrednici **okinuti** 6. b. *odseci, odrezati*, ali u ilustrativnom materijalu poslije navedene odrednice nalazimo sljedeći primjer iz literature: Kad bi domaćin stekao uvjerenje o moralnoj nečistoti svoje žene mogao ju je ubiti ili joj nos otsjeci, da i sad mnogina u ljutnji nekome reknu: „*Okinuću ti nos ka' kurvi*” (Rečnik SANU, 2006, XVII, 401). Navedeni pasus odlomak je iz djela „Život i običaji plemena Kuća” autora Stevana Dučića (Dučić, 1931, 164).

VEZA IZRAZA SA OBIČAJIMA I PRAVOM

Nakon navedenog podatka više nema nikakve sumnje da je izraz nastao kao posljedica radnje koja je nekada primjenjivana u praksi. Ovaj okrutni i primitivni čin sa aspekta savremene civilizacije izaziva nevjericu i

gnušanje, ali u društvima koja još uvijek nisu dostigla stepen institucionalne zaštite morala kazna je upravo imala funkciju regulatora morala. Da su recidivi ove pojave, nažalost, prisutni i u savremeno doba potvrđuju vijesti o ženama koje su podvrgnute takvom vidu kazne u pojedinim islamskim zemljama u kojima je na snazi šerijatsko pravo, odnosno običaji koji čuvaju tradicionalne obrasce. Odsijecanje nosa za kaznu, navelo nas je na misao da je u našem idiomu odražen običaj koji je nastao kao posljedica dugog uticaja turske vladavine na Balkanu, međutim, ovakva kazna bila je prisutna i u različitim zakonskim aktima raznih država u raznim razdobljima.

Kako saznajemo iz pravne literature, amputacije udova predstavljaju tjelesne kazne, čiji osnov za propisivanje i primjenu se zasniva na načelu taliona. Prema Hrvatskoj enciklopediji: talion (lat. *talio*, genitiv *talionis*: odmazda), je načelo u odmjerenju kazne prema kojemu se zločincu nanosila ista šteta kakvu je on nanio oštećeniku („oko za oko”, „zub za zub”); odmazda. Postojao je već u ranom babilonskom pravu, u ranom židovskom pravu (*Tora*), a njegovi se elementi nalaze i u deliktnom rimskom pravu (*Zakonik dvanaest ploča*). U nekim je tragovima bio zadržan u Europi do kraja XVIII. st., osobito kao *simbolični talion*, po kojem se kazna izvodila na dijelu tijela što je „počinio zločin”. „*Kao posljedica primjene ovog načela vremenom nastaju tjelesne kazne, koje su po svojim karakteristikama slične posljedicama krivičnog djela. Tako se prema principu taliona krivično djelo krađe kažnjava odsijecanjem ruke, silovanje se kažnjava kastracijom, bogohuljenje se kažnjava rezanjem jezika i slično*” (Bukarica, 2016, 28). Iz navedenog citata za našu temu interesantna je činjenica da je svaki dio tijela koji je za kaznu odstranjivan imao svoju simboliku. Ta simbolika proističe iz principa taliona.

EKLOGA, ZAKON SUDNI LJUDEM, DUŠANOV ZAKONIK

Potruga za odgovorom da li je kazna odsijecanja nosa (rinektomija) primjenjivana kao pravni institut odvela nas je u daleku istoriju jer su zakoni morali imati istorijski kontinuitet. Provjerili smo pravne akte koji su

8 Navedena semantizacija lekseme *kidonosa* u savremenoj jezičkoj upotrebi naša je.

9 Primjeri upotrebe lekseme *kidonosa* koje navodimo su naši, konstruisani su na osnovu ankete i provjere značenja i upotrebe lekseme u savremenom diskursu, a koja je izvršena tokom sprovedenog anketiranja.

10 Stanićev rječnik definiše riječ *kidonosa* kao višeznačnu. Njome se denotira: 1) kurva, bludnica; 2) lupeška, lupežara (Stanić, 1990 I, 359). Upoređivanje značenja navedene riječi u savremenoj upotrebi sa njenim izvornim značenjem pokazuje nam u kojem pravcu ide razvoj jezičkih procesa, odnosno, kako dolazi do uopštavanja semantike riječi. To nas navodi na zaključak da je proces tekao od konkretnog prvog značenja riječi: *kurva, bludnica*, preko izvedenog, drugog značenja: *lupeška, lupežara* (jer ona koja je sklona bludu, sklona je i krađi) sljedeća faza je '*ona*' (svaka žena) koja čini različita nedolična djela i konačno '*svaki onaj*' (više se ne vezuje samo za osobe ženskog pola) ko čini različita nedolična djela (više se ne vezuje samo za blud). Našu tvrdnju potvrđuje i zapis leksema *kidonosa* sa varijantom *kidinosa* u Rječniku nikšićkog kraja u kome se ona definiše kao '*osoba koja narušava ugled porodice, pravi sramotu, biva zastide*'. Autor s pravom uz imenicu kao kvalifikator roda navodi i ženski i muški rod (Đoković, 2010, 264).

11 U kognitivnoj lingvistici termin *frejm* definiše se kao: „*kognitivna struktura u fenomenološkom polju čovjeka koja je zasnovana na pretpostavljenom znanju o tipičnim situacijama i povezanim s tim znanjem i očekivanjem svojstava i odnosa realnih i hipotetičkih objekata*” (Krasnyh, 2002, 164; prevod naš; uporedi: „*višekomponentni koncept osmišljen kao cjelina sastavnih djelova, obimna predstava, određena suma standardnih znanja o predmetu ili pojavi*” (Sabitova, 2013, 174; prevod naš).

primjenjivani na prostoru Crne Gore u njenoj istoriji, kao i one koji su mogli biti njihovi potencijalni uzori ili su mogli imati uticaja na njihovo oblikovanje.

Ekloga predstavlja jedan od najznačajnijih pravnih spomenika Vizantije koji je nastao u razdoblju od VII do VIII vijeka. Zakon je donesen za vrijeme vladavine careva Lava III i Konstantina V ili 726. ili 741. godine. Iz literature saznajemo da *Ekloga* predstavlja kratak izbor zakonskih tekstova koji su sadržani u 18 glava (titula ili titulusa). Od tog broja prvih 16 glava posvećeno je građanskom pravu (bračno, nasljedno, statusno, obligaciono, stvarno) preposljednja glava govori o krivičnom pravu, a posljednja o diobi ratnog plijena (Simonović, 2012, 322–323). Za našu temu značajna je problematika iz domena bračnog prava stoga ćemo se na nju fokusirati. Prema riječima ruskog naučnika Bibikova:

Posebna pažnja u Eklogi, već od prvih članova teksta, posvećena je jačanju porodičnih i bračnih odnosa. Očekivano i u XVII titulusu dosta se govori o porodičnoj etici. Ovi principi vizantijskog spomenika potom su percipirani i razvijani u kasnijim zakonskim zbornicima na grčkom jeziku, a svoj odraz dobili su i u slovenskim pravnim spomenicima, kao što je Zakon sudnji ljudem (Bibikov, 2006, 113; prevod sa ruskog naš).

Kako pomenuti autor navodi:

Za zločine u datoj oblasti odnosa predviđene su različite kazne: bičevanje, novčane kazne, odsijecanje nosa, progonstvo, smrtna kazna, kastracija, šišanje kose i brade. Karakter delikta uslovljavao je i stepen surovosti kazne, a diferencijacija je zavisila i od socijalne stratifikacije (Bibikov, 2006, 113; prevod sa ruskog naš).

Analizom upravo pomenutih članova *Ekloge* koji propisuju oblast polnog morala i dolazimo do saznanja da se u ukupno devet slučajeva uz ostale vrste sankcija (protjerivanje prestupnika, oduzimanje imovine, novčana kazna) propisuje odsijecanje nosa prestupniku. Takvom sankcionisanju bili su podvrgnuti i muškarci i žene koji bi stupili u nezakonite veze, muškarci skoro bez izuzetka, a žene samo onda ukoliko su bile udate ili monahinje. U slučajevima rodoskrnavljenja sa najbližim srođnicima primjenjivana je i smrtna kazna, dok bi rodoskrnavljenje izvršeno sa osobom daljeg stepena krvnog srođstva kažnjavano odsijecanjem nosa. Za stupanje u odnos sa kumom (srođstvo po kumstvu) ukoliko su u braku kažnjavani su oboje odsijecanjem nosa. U slučajevima kada je muškarac stupao u nezakoniti odnos sa nevinom djevojkom protiv njene volje ili djevojčicom

onda bi bio kažnjavan samo on odsijecanjem nosa, a oštećenoj djevojci bi uz to morao predati polovinu svoje imovine. Prema riječima istraživača u oblasti prava: „*odsijecanje nosa bilo je uobičajena kazna u Vizantiji za sve takozvane seksualne delikte*” (Nikolić, 2013, 152; uporedi Bibikov, 2006, 117–118), što ilustrativno potvrđuju i navedeni primjeri.

Amputacija nosa kao vid tjelesne kazne koji se primjenjivao za seksualne delikte predviđen je i u najstarijem slovenskom pravnom zborniku *Zakon sudnji ljudem*. Iako pomenuti zakon nije sačuvan u originalnom rukopisu, već u prepisima iz XIII vijeka, paleoslavističim analizama potvrđena je njegova izvorna starina koja ga datira u drugu polovinu IX ili na početak X vijeka. U pravnoistorijskoj nauci nema sumnje da je *Zakon sudnji ljudem* najstariji slovenski pravni tekst, kao i da je rađen po uzoru na vizantijski zakonik *Ekloga* (detaljnije u Nikolić, 2012, 32; Nikolić, 2013, 149–158). Fokusirajući se samo na one odredbe najstarijeg slovenskog zakona koje su značajne za našu temu, usput ćemo napomenuti da je ovaj zakon mnogim članovima predviđao kazne koje su blaže u odnosu na njegove pandane iz *Ekloge*. Ovo se posebno tiče tjelesnih kazni. Što se tiče sankcionisanja iz oblasti bračnog, porodičnog i polnog morala i *Zakon sudnji ljudem* sadrži kaznu odsijecanja nosa (rinektomiju) u velikom broju slučajeva, s tim što su u određenom broju slučajeva, odnosno prestupa za koje je ona izricana, vršene različite vrste modifikacija¹² (Nikolić, 2013, 151–154). Napomenućemo da su, kao i u *Eklogi*, rinektomiji mogli biti podvrgnuti i muškarci žene u zavisnosti od socijalnog i bračnog statusa, stepena srođstva i drugih okolnosti koje su uzimane u obzir.

Razni vidovi kazne sakaćenja po principu taliona propisani su i u *Dušanovom zakoniku* iz 1349. godine (Begović, 1975; Begović, 1981). Kao i u prethodnim starijim zakonicima amputacija nosa propisivana je za počinioce seksualnih delikata. U nekim slučajevima uz nju je dodatno praktikovano i odsijecanje ruku. Kazne su i u ovom zakoniku bile predviđene za oboje učesnika – muškarca i ženu – ukoliko su bili istog socijalnog statusa. Za blud sa pripadnikom iz drugog socijalnog statusa bila je predviđena smrtna kazna. Za krivično djelo silovanja, koje je, kako navodi Selaković, postojalo i u srpskom običajnom pravu kažnjavalo se rinektomijom, kao i u Vizantiji, uz dodatno odsijecanje ruku. Ukoliko je počinilac bio nižeg staleža (*sebar*) nad njim je vršena i smrtna kazna vješanjem koja je smatrana za najsravniju vizantijsku kaznu. Posljednje govori o stepenu poošttravanja kazni za silovanje u *Dušanovom zakoniku* (Selaković, 2007, 117).

Navedeni podaci iz različitih pravnih izvora potvrđuju da je amputacija nosa kao kaznena mjera skoro u svim slučajevima vezana za seksualne delikte. Ta činjenica

12 I Bibikov daje uporedni pregled kaznenih mjera koje su primjenjivane u slovenskom *Zakonu sudnjem ljudem* i vizantijskoj *Eklogi* iz kojeg se mogu izvesti zaključci o preuzimanju velikog broja članova zakona *Ekloge* uz njihovu manju ili veću modifikaciju. Što se tiče sankcionisanja prestupa izrečenih za povredu bračnog i porodičnog morala osim rinektomije (odsijecanja nosa), karakteristične za vizantijski izvor, primjenjivane su kao novina i epitimije (crkvene kazne), ali i druge tjelesne kazne, poput bičevanja (Bibikov, 2006, 117–118).

nam sugeriše da odsijecanje nosa, ukoliko na ovaj slučaj delikta primijenimo princip taliona, počinje simbolički da označava kastriranje. Na djelu je simbolička zamjena. Zašto je, kako potvrđuju razni zakonici, za seksualne delikte amputiran upravo nos, a ne sam dio tijela kojim je počinjen zločin? Kao što je poznato iz pravne historije, kazna nije samo imala svrhu odmazde za počinjeno djelo, već je njena ne manje važna funkcija bila i stigmatizacija prestupnika kroz oduzimanje časti. U konkretnom slučaju, osoba kojoj bi bio odsječen nos cijelog života bila je obilježena, i to na takav način da je to vidljivo svima. Čovjek bez nosa postao je sam *simbol* oduzete časti (čime se kažnjava na isti način po principu taliona jer je i on oduzeo čast oštećenom).¹³ Osim toga amputacija nosa, kao najistaknutijeg dijela lica, nije mogla ostati neprimijećena, kao što bi bilo u slučaju kastriranja. Trajno obilježavanje prestupnika surovom kaznom imalo je još jednu socijalnu funkciju: preventivnog djelovanja, upozoravanja ostalih pripadnika zajednice o posljedicama koje slijede u slučaju izvršenja prestupa.

CRNOGORSKI ZAKONICI, SUDSKA PRAKSA I OBIČAJ

Bilo je očekivano da ni u jednom od crnogorskih zakonika, s obzirom na vrijeme u kojem su nastali, ne bude propisana surova tjelesna kazna – odsijecanje nosa. Analiza crnogorskih zakona, koji su se u odnosu na druge zemlje relativno kasno pojavili, potvrdila je tu našu pretpostavku. Što se tiče crnogorskih zakonskih akata: prvog zakonskog teksta poznatog pod nazivom *Stega* iz 1796, *Zakonika vladike Petra I* iz 1798–1803. godine i *Zakonika knjaza Danila* iz 1855. ni u jednom od njih nije propisan ovaj vid kažnjavanja. *Stega* (prvi crnogorski pisani pravni spomenik, koji se sastoji od svega 6 tačaka formulisanih u vidu zakletve pred Bogom) očekivano ne tretira pitanja koja su u centru naše pažnje s obzirom na to da se ne radi o kaznenom zakoniku već o mirovnom sporazumu između Brdskih i Crnogorskih plemena (o tome u Ergaver, 2017; Pavićević, Raspopović, 1998, 3–9).

U *Zakoniku Obščem crnogorskom i brdskom* koji je poznat i pod imenom *Zakonik vladike Petra I* ima samo jedno pravilo koje se odnosi na povredu normi iz oblasti polnog morala. To pravilo propisuje kaznu protjerivanja i imovinsku kaznu:

Koji čoeak uzme tuđu ženu iza živa muža ili ugrabi djevojku, koju mu ne budu djevojački roditelji oli svojta i blizika djevojačka, koja roditelja živijeh nema, po običaju i zakonu arhipastirskome dali, takovi da se ima čerati kako bezzakonik i grabitelj tuđe dece, i da mu stanja u našu zemlju nije, a njegovo imuće da se procijeni i razdijeli, kako i

onoga, koji samosilno čojka ubije (Pavićević, Raspopović, 1998, 12).

Na isti način za ovaj delikt kaznu propisuje i *Zakonik knjaza Danila* iz 1855. Međutim, za razliku od *Zakonika Petra I*, u kojem nisu propisana pravila bračnih odnosa, pomenuti zakonik tretira u više članova odnose između supružnika. Pravilo 72. glasi:

Ako bi se dogodilo kojemu Crnogorcu ili Brđaninu da mu žena njegova nije vjerna, pak ako bi svoju ženu uvatio u bludnosti, to mu se dopušta da može i jedno i drugo ubiti; ako li bi ona pobjeglja, to da joj stana nije u našoj zemlji (Bojović, 1982, 160–161).

Obrazlažući izvore za nastanak *Zakonika knjaza Danila*, Jovan Bojović dokazuje da su to običajno pravo, *Zakonik Petra I* iz 1798, *Zakoni otačastva* iz 1833, sudska praksa (Bojović, 1982, 40). Kao ilustracija izvora autoru u monografiji služe i presude iz *Crnogorskih isprava XVI–XIX vijeka*. U jednoj od njih datiranoj 17/29. decembra 1852. godine izvjesna Krstinja osuđuje se na progonstvo zbog preljube iz koje je dobila i vanbračno žensko dijete. Presudom se akter preljube i njen otac osuđuju na novčane kazne, koje su dužni isplatiti njenom mužu Zeku Ivaniševiću, a ona sama se osuđuje na progonstvo: „*da joj nigdje stana nije u našoj državi, i koji bi je Ivanišević uhvatio slobodan je njoj nos okinuti za izgled drugima*“ (Bojović, 1982, 47). Posljednji navod potvrđuje da je kazna odsijecanja nosa služila i kao opomena drugima, ali da su je osim prevarenog muža mogli izvršiti i drugi pripadnici porodice/bratstva Ivanišević. Ovaj podatak potvrđuje da su u datom historijskom trenutku u patrijarhalnoj Crnoj Gori nazori bili takvi da povreda morala nije imala individualni karakter, već je sramota nanesena mužu doživljavana kao sramota svih ostalih pripadnika porodice/bratstva. Time se može i objasniti citirani odlomak presude iz kojeg se vidi da članovi porodice oštećenog muža imaju pravo da kompenzuju uvrijeđenu čast jer i oni moralno s njim dijele štetu zbog uvrijeđene časti, što im i daje mogućnost odmazde. Kako navodi Petar Stojanović:

Shvatanje običajnog prava o ženi koja počin preljubu odgovaralo je, u osnovi, nazorima organa vlasti i potrebama državotvornih snaga. To shvatanje ozbiljno je uticalo na pisane propise i ostavljalo je žive tragove u praktičnom postupanju sudske vlasti. Prema običajnom pravu, žena koja čini preljubu čini sramotu, kako mužu tako i njegovom bratstvu. Kod žene-preljubnice stoga oživljava kolektivna odgovornost: ne samo muž nego

¹³ U prilog našem tumačenju ide i činjenica da je u Eklogi za sve ostale slučajeve seksualnih delikata propisana rinektomija, osim za slučaj skotološtva (opštenja sa životinjom) za koji je jedino propisano kastriranje.

i muževljevo bratstvo ovlašćeni su da kažnjavaju ženu-preljubnicu (Stojanović, 2009, 163).

Po riječima Svetislava Marinovića:

crnogorsko društvo do donošenja prvih zakonika, a djelimično i pedesetak godina nakon toga (dolazak knjaza Danila na vlast), imalo je plemensku organizaciju. Nju je karakterisalo snažno zajedništvo, krvno srodstvo i isti genetski korijeni, zajednički jezik, ista vjera, a time i identični običaji i moral (Marinović, 2007, 20).

Autor objašnjava da je duga vladavina običajnog prava bila društveno determinisana velikim siromaštvom, stalnim ratovima, nesigurnim životom i bezvlašćem. Na drugom mjestu u knjizi, on ističe da zbog takvih okolnosti: „*u gensu, klanu, plemenu nijesu postojala pisana pravila ponašanja niti su ona bila potrebna. Njih je efikasno supstituisao običaj*” (Marinović, 2007, 41). U takvim društvima, poput crnogorskog

zajedništvo, velika međuzavisnost članova i solidarnost unutar roda, klana i sl. kao uslov opstanaka, te puna identifikacija pojedinca sa grupom nužno su doveli do prihvatanja kolektivne i objektivne odgovornosti, umjesto individualne i subjektivne (Marinović, 2007, 42).

U pravnoistorijskoj literaturi postoje oprečni stavovi u vezi sa primjenom *Zakonika knjaza Danila*. Dok Valtazar Bogišić iznosi mišljenje da mnogi njegovi članovi nisu primjenjivani u praksi, dotle drugi proučavaci, među njima i Jovan Bojović, smatraju da je zakonik bio na snazi za što u svojoj monografiji navodi niz presuda kojima dokazuje njegovu primjenu u praksi.¹⁴ Jedna od presuda iz 1857. godine interesantna je za našu temu pa je navodimo u cjelini: „*Daje se slobodno pismo I. J. P., poradi nosa te je okinuo svojoj zakonitoj ženi Z., kćeri S. N. iz Pješivaca. Sudimo da za ovo kuća Ivana Turčinova nema nigda nikome odgovarati no ostaje slobodno ni od koga u vječni vijek*” (Bojović, 1982, 67). I Petar Stojanović navodi citiranu presudu uz komentar:

na duboku ukorijenjenost običaja u odnosu na položaj žene-preljubnice ukazuje činjenica da su se tragovi privatne represije najduže održali prema ženi, čak i onda kad je državna vlast stekla potpunu afirmaciju. Autor tvrdi da se pravilo čl. 72 Danilovog zakonika: „dosljedno primjenjivalo u sudskoj praksi, upravo zato što se oslanjalo na živo običajno pravo i narodnu svijest (Stojanović, 2009, 163). Nezavisno od toga da li je pomenuti zakonik imao li

ne primjenu u praksi, može se konstatovati da je muž u Crnoj Gori u vrijeme dok je na snazi bio *Zakonik knjaza Danila* imao i zakonsko uporište lišiti života svoju suprugu ukoliko bi je zatekao u nevjerstvu. A da je u praksi primjenjivana kazna odsijecanje nosa, iako nije predviđena zakonom, potvrđuju i sudske presude od kojih smo jednu naveli. Na spisku zakonskih akata Crne Gore nalazi se i *Opšti Imovinski zakonik* Valtazara Bogišića iz 1875. godine. Po vremenu nastanka on je mlađi u odnosu na prethodno pominjane zakonike, a poseban je zbog koncepcije i kodifikatorskog postupka koji je njegov autor, znameniti pravnik i univerzitetski profesor, potom i ministar pravde u Vladi Crne Gore, Valtazar Bogišić, primijenio u njegovoj pripremi. Prije nego što je pristupio izradi zakona Valtazar Bogišić se: „upoznao s mnogim institutima običajnog prava, kojima je davao prednost u odnosu na norme pisanog prava u Crnoj Gori pa i formalno važećega Danilovog zakonika iz 1855. godine” (Luković, 2009, 78).

[Bogišić se držao uvjerenja da]: „*pravni običaji („pravna samorodica“ — kako je govorio) nadživljavaju zakone u zemljama patrijarhalne kulture i nerazvijene privrede, kakva je upravo bila Crna Gora*” (Luković, 2009, 103). Sa ciljem dubljeg upoznavanja običajnih normi Crnogoraca Bogišić je sproveo anketu koja se sastojala od 2000 pitanja a na osnovu odgovora izjavitelaca iz Crne Gore, Hercegovine i Albanije došao je u posjed dragocjenih podataka. Upravo među odgovorima na Bogišićeve ankete o običajnim normama, pronašli smo zanimljiv podatak koji se tiče naše teme. Na Bogišićevo pitanje broj 63. „*Biva li često preljube i kako se kazni? Kazni li se samo kad uvrijeđena strana to zahtijeva, kako li?*” čitamo sljedeće odgovore informanata za Crnu Goru:

Biva, ali se većinom krije. A kazni se samo na osnovu tužbe uvrijeđene strane. Događalo se da je muž, kad bi našao ženu na djelu, ubio ili nju ili preljubnika. I za to narod ne drži da je pravo kazniti ga. A i današnji sud ne bi ga osudio, nego bi ga pridržao u tamnici dok se razvidi stvar je li baš to tako. Događalo se i to da bi muž odkinuo nos i njemu i njoj, te i za to ne bi bio kažnjen (Bogišić, 1999, 334).

Informanti iz Hercegovine su odgovorili da je sve identično, osim kidanja nosa, a izvjestioci za Albaniju su potvrdili da preljube ima, ali su nepoznati detalji (Bogišić, 1999, 334).

Navedni redovi još jednom potvrđuju da je prevareni muž osim mogućnosti da usmrti svoju ženu, posezao i za tjelesnom kaznom. Osim toga muž je mogao na taj način kazniti i muškarca preljubnika ili ga pak ubiti.

14 I Petar Stojanović konstatuje: „*Za Danilov zakonik rečeno je da, uglavnom, nije nikad u život stupio, već da je, u praksi, nadvladan običajnim pravom. Takav stav koji se u istorijsko-pravnim raspravama epigonski ponavlja do danas, posljedica je nepoznavanja društvene stvarnosti Crne Gore Petrovog i Danilovog doba, i procjene ova dva kodeksa po osnovu savremenih obrazaca pravnog mišljenja*” (Stojanović, 2009, 423).

Tolerantan odnos kako vlasti, tako i javnog mnjenja prema prevarenom mužu, koji bi izvršio kaznu, objašnjava se činjenicom da se u očima zajednice čin odsijecanja nosa opravdava kao nadoknada, odmazda za uvrijeđenu čast. Da je to tako svjedoče nam sljedeći navodi iz crnogorske pravne literature:

Tjelesna kazna kidanjem nosa nevjernoj ženi ustanova je običajnog prava, iako je nema ni u jednom pisanom propisu, ova kazna je sankcionisana u praksi sudske vlasti. [...] To je pravom zaštićena kazna koju i rod i dom ženin, po pravilu tolerišu jer se drži da je žena izvršenom preljubom okaljala čast i svome „plemenu“, ženin rod se ne obazire na ovako kažnjenu odivu i, po pravilu, ne sveti je (Stojanović, 2009, 165).

Još jedan veoma zanimljiv podatak nalazimo na drugom mjestu u *Opaskama o Danilovom zakoniku (beleške iz 1873)* iz pera istog autora Valtazara Bogišića. U komentarima koje je Bogišić napisao povodom *Zakonika knjaza Danila* uz pravilo 72. stoji sljedeća opaska:

Ako uhvati na djelu, može ih oboje ubiti. I treba da oboje zajedno ili ubije ili nagrdi, jer mu se inače vjerovalo ne bi – ili bi on ili ona kazali da nije istina. Često se dogodi, da njoj nos okine a njega ubije. Ali sutri dan ne smije ni nju ni njega ubiti, – te za to se i traži, da oboje ujedno ubije ili nagrdi, jer mu se inače vjerovalo ne bi nego bi mu kazali: ti si se bojao da ne bi učinili pa iz ljubomorstva si ubio ili tebi se činilo iz daleka, a nije istina bila (Bojović, 1982, 139).

Citirani pasus razotkriva motivaciju čina koji ima i karakter rituala. Osramoćeni muž njime pravedno sveti povrijeđenu čast, on takođe ukida svaku potencijalnu sumnju zajednice, dokazujući da to nije učinio neosnovano zbog ljubomore.

Kažnjavanje prestupnika odsijecanjem nosa bila je običajna praksa koja je primjenjivana u Crnoj Gori, iako nije bila propisana zakonskim aktima. Kazni je mogla podleći, kako potvrđuju dokumentovani podaci iz presuda i izvjestioci anketa – poznavaci običajnog prava, ne samo supruga uhvaćena u brakolomstvu, već i muškarac sa kojim je izvršila prestup. Odsijecanje nosa bilo je alternativna kazna jer je prestupnica, kako pokazuju dokumenti za navedeno djelo, pojedinim zakonima osuđivana na smrt ili protjerivana iz zemlje. Kaznu je po pravilu vršio oštećeni muž u trenutku izvršenja prestupa, ali je bilo dozvoljeno i članovima njegove porodice/bratstva da je izvrše naknadno, ukoliko bi je, budući protjeranu iz zemlje, ipak negdje sreli. Aktom odsijeca-

nja nosa ostvarivao se simbolički talion – odmazda za povrijeđenu čast¹⁵.

A kako je nastao izraz u kojem je u jeziku došlo do svojevrsnog transfera radnje otkidanja nosa. Prvobitni realni čin otkidanja nosa kao sankcija za seksualne delikte dobio je simboličko značenje 'bruka, sramota'. Preko sinegdohe koja je jedan od jezičkih prenosa idiom *okinuti nos* počeo je da denotira svakog pojedinca koji svojim nedoličnim ponašanjem izaziva osjećaj sramote i osudu okoline. Pojedinaac koji se ponaša protivno pravilima zajednice i takvim ponašanjem narušava društvene norme **nanosi sramotu = kida nos**. Zanimljivo je da u jeziku nos kida **onaj** ko svojim nedoličnim ponašanjem nanosi sramotu nekome, tačnije u jeziku proces ide u obrnutom smjeru, suprotno od stvarnog čina koji je kao kazna nekad primjenjivan **nad onim** koji je sa aspekta zajednice vršio nedolična djela. Kao da se kazna na određeni način prenosi i širi sa počinioca na njemu bliske (porodicu, bratstvo, pleme) što samo potvrđuje postojanja osjećanje *kolektivne časti*.

ZAKLJUČAK

Objašnjenje nastanka i etimologije idioma "okinuti (kome) nos" zahtijevalo je rekonstrukciju kulturne konotacije ovog jezičkog znaka, čiji rezultati su sljedeći: Odsijecanje nosa kao kazna kroz istoriju primjenjivano je prevashodno kao odmazda za seksualne delikte. Ovo potvrđuju stariji zakoni koje smo analizirali – vizantijska *Ekloga* iz VII vijeka, najstariji slovenski zbornik *Zakon sudnji ljudem* iz X vijeka, *Dušanov zakonik* iz XIV vijeka, kao i presude o izvršenju kazni u Crnoj Gori sa početka XIX vijeka. Već u staro doba kazna je pridobila značenje *simboličkog taliona*. Vidjeli smo da su tjelesne kazne u najranije doba vršene po principu „oko za oko, zub za zub“, odnosno amputiranjem onog dijela tijela koje je učinilo prestup. U trenutku kada se umjesto kastriranja kao kazna za seksualne delikte za odmazdu otkida nos ovaj gest dobija značenje *simboličkog taliona*. Osoba kojoj je otkinut nos bila bi trajno i transparentno obilježena i tako postajala *simbol osramoćene časti*, čime bi ujedno bila kažnjena a istovremeno služila za antiprimjer ostalim pripadnicima zajednice.

Opisana konceptualizacija bila je i moguća zahvaljujući činjenici da u patrijarhalnoj zajednici, kakva je bila stara Crna Gora sa plemenskim ustrojstvom, još uvijek važe principi kolektivismu pa se i sramota koju izazove pojedinac ne doživljava kao njegova lična, individualna, već kao *kolektivna sramota* kako njegovih najbližih, tako i šire porodice, bratstva, saplemenika, o čemu nam svjedoči i ranije navedeni primjer presude u

15 Rodonačeni ovoga načela na zakonodavnom planu je Hamurabijev zakonik iz XVII vijeka prije naše ere. U ovom Zakoniku, koji će kasnije slijediti Zakoni XII tablica, staro hebrejsko pravo i mnoga druga, načelo taliona je formulisano na sljedeći način: „Oko za oko, kost za kost, zub za zub, za ubistvo trudne žene i njenog ploda – ubistvo kćerke učinioca, za smrt djeteta kod rušenja kuće – smrt djeteta graditeljevog“ (Marinović, 2007, 43; uporedi Avdiev, 1948, 17).

kojoj ženu preljubnicu mogu kazniti svi srodnici muža.

Da napomenemo da je idiom "okinuti (kome) nos" u savremnoj jezičkoj upotrebi izgubio svoju prvobitnu vezu sa prototipom i danas se koristi u najrazličitijim kontekstima i konsituacijama u kojima pojedinac svojim ponašanjem izaziva negativan stav okoline i izaziva

osjećanja koja se kreću na skali od nelagode i blagog negodovanja, preko neprijatnosti, do stvarnog osjećaja sramote. I navedni primjer dokazuje složenu evoluciju jezičkih procesa, od kojih smo jedan pokušali opisati u radu.

RECONSTRUCTING THE CULTURAL CONNOTATION OF THE IDIOM
"TO CUT (SOMEONE'S) NOSE OFF"

Ana PEJANOVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philology, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro
e-mail: apejanovic@rambler.ru

SUMMARY

On the example of the expression „to cut (someone's) nose off”, which is found in the contemporary language of Montenegro dialects, the author of the paper shows the importance of reconstructing the cultural connotation of idioms, without which it is impossible to explain its origin and etymology. The applied interdisciplinary approach proves that besides the linguistic procedure, linguistic-cultural method requires application of knowledge from other Humanities, whose data are necessary for unraveling the unbreakable connection between one people's language and culture.

The first part of the paper lists all confirmed records of the idiom, found in several lexicographic sources from different regions of Montenegro. It has been pointed to its semantics, frequency, and other data that testify to its active use in the modern language. Further analysis reveals the connection between the idiom and the prototype reflected in its literal meaning. In the second part of the paper, it is shown that the act of cutting someone's nose off as a punitive legal sanction or customary practice was committed against perpetrators of sexual offenses at various times and in different nations. This is also illustrated by the facts from different legal and hystorical sources. By analyzing the Byzantine Law the Ecloga, the oldest Slavonic code Zakon Sudnyi Lyudem and the Montenegrin legislative acts Stega, the Law of Petar I and the Law of Prince Danilo, as well as by gaining insight into the legal practice and customs of Montenegro of that time, the paper describes the application of the measure, its perpetrators and its consequences in concrete circumstances.

In conclusion, a linguistic expertise explains the genesis of the phenomenon, i.e. the way in which the real act of cutting someone's nose off, by which a symbolic talion (a retribution for the injured honour) was realized through a linguistic transmission – synecdoche, became a symbol of disgraced honor in Montenegrin ethnoculture, and as such preserved to this day and became verbalized in a linguistic sign such as idiom.

Keywords: idiom „to cut (someone's) nose off”, cultural connotation, cultural linguistics, law, custom

IZVORI I LITERATURA

- Alefirenko, N. F. (2008):** Frazeologija v svete sovremennyh lingvističeskikh paradigim. Moskva, "Elpis,,.
- Avdiev, V. I. (1948):** Istorija Drevnego Vostoka. https://royallib.com/read/avdiev_vsevolod/istoriya_drevnego_vostoka.html#348160 (1. 9. 2018).
- Baranov, A. N. & D. O. Dobvol'skij (2013):** Osnovy frazeologii. Moskva, Flinta.
- Bašanović-Čečović, J. (2010):** Rječnik govora Zete. Podgorica, CANU.
- Begović, M. (1975):** Zakonik cara Stefana Dušana. Knj. 1, Struški i atonski rukopis. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Begović, M. (1981):** Zakonik cara Stefana Dušana. Knj. 2, Studenički, Hilendarski, Hodoški i Bistrički rukopis. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Bendow, I. (2006):** Englesko-hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb, Školska knjiga.
- Bendow, I. (2009):** Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik. Zagreb, Školska knjiga.
- Bibikov, M. V. (2006):** Sistema nakazanij v Vizantii i v slavjanskih zaimstvovanijah. <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/M-V-Bibikov-lus-Antiquum-18-2006.htm> (last access: 29. 11. 2017).
- Bogišić, V. (1999):** Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji. Beograd-Podgorica, Unireks.
- Bojović, J. (1982):** Zakonik knjaza Danila. Titograd, Istorijiski institut.
- Bragina, N. G. (2005):** Sociokul'turnye konstrukty v jazyke. Moskva, Gosudarstvennyj institut ruskogo jazyka imeni A. S. Puškina.
- Bukarica, M. (2016):** Uperedni krivični sistemi. Banja-Luka. www.apeiron-uni.eu/lycboardclient/Detail.aspx?DocumentID=26695 (last access: 29. 11. 2017).
- Dučić, S. (1931):** Život i običaji plemena Kuča. Srpski etnografski zbornik. XLVIII, Beograd, Srpska kraljevska akademija.
- Đoković, L. (2010):** Rječnik nikšićkog kraja. Podgorica, CANU.
- Đukić, T. (1938):** Stari vidici. Beograd, Geca Kon.
- Ekloga.** Vizantijskij zakonodatel'nyj svod VIII veka, <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/ecloga.htm> (last access: 1. 12. 2017).
- Ergaver, A. (2017):** „First my Brother, then a Blood-taker, then my Brother Forever”. The Efficiency of the Traditional Peace-making Custom in Early Modern Age Montenegro and the role of the Venetian Authorities in the Peace-making Process. *Acta Histriae*, 25, 1, 179–206.
- Golub, I. B. (2007):** Novyj spravočnik po ruskomu jazyku i praktičeskoj stilistike. Moskva, Eksmo.
- Gumbol't, V. fon (1984):** Izbrannye trudy po jazykoznaniju. Moskva, Progress.
- Krasnyh V. V. (2002):** Etnopsiholingvistika i lingvokul'turologija. Moskva, "Gnozis,,.
- Lotman, J. M. (1992):** Pamjat v kul'turoložičeskom osveščanii. Izbrannye stat'ji. T. 1-3. Tallinn, Aleksandra.
- Luković, M. D. (2009):** Bogišićev zakonik – priprema i jezičko oblikovanje. Beograd, Balkanološki institut SANU.
- Marinović, S. (2007):** Kaznena istorija Crne Gore. Podgorica, Crnogorska izdanja.
- Maslova, V. A. (2004):** Lingvokul'turologija. Moskva, Izdatel'skij centr "Akademija,,.
- Maslova, V. A. (2006):** Vvedenie v kognitivnuju lingvistiku. Moskva, Flinta.
- Matešić, J. (1982):** Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, IRO Školska knjiga.
- Menac, A. et al. (1979):** Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik. Russko horvatskij ili serbskij frazeoložičeskij slovar'. Zagreb, IRO Školska knjiga.
- Menac, A. et al. (2011):** Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik. Horvatsko-ruskij frazeoložičeskij slovar'. Zagreb, Knjigra.
- Menac A. et al. (2014):** Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb, Knjigra.
- Mokenko V. M. (1989):** Slavjanskaja frazeologija. Moskva, "Vysšaja škola,,.
- Mokienko, V. M. (1999):** Obrazy ruskoj reči: Istoriko-etimoložičeskie očerki frazeologii. Sankt-Peterburg, "Folio-Press,,.
- Mušović, A. (2016):** Sandžački frazeološki rječnik. Novi Pazar, Narodna biblioteka „Dositej Obradović”.
- Nikolić, D. (2012):** Zakon sudnji ljudem – najstariji slovenski pravni spomenik. Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu, 65, 29–38.
- Nikolić, D. (2013):** Recepcija vizantijskog prava u najstarijem slovenskom pravnom zborniku Zakon sudnji ljudem. Niš. Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu. Br. 65. 147–160.
- Otašević, Đ. (2012):** Frazeološki rečnik srpskog jezika. Novi Sad, Prometej.
- Pavičević, B. & R. Raspopović (1998):** Crnogorski zakonici 1796–1916. Pravni izvori i politički akti od značaja za istoriju državnosti Crne Gore. Podgorica, Istorijiski institut Republike Crne Gore.
- Pavičević, M. M. (1928):** Crnogorci u pričama i anegdotama, Beograd, Hercegnovi-Kotor, Zagreb, 1928–1940.
- Pejanović, A. (2011):** Verbalizacija koncepta „OBRAZ“ v serbskoj frazeologii. In: Kognitivno-pragmatičeskie vektory sovremennogo jazykoznanija: sbornik naučnyh trudov, Moskva, Flinta: Nauka, 198–204.
- Pejanović, A. (2009):** Etnokulturni koncept čast u Gorskom vijencu. *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, 27, 85–101.
- Pejanović, A. (2010a):** Frazeologija Gorskog vijenca i njegovih ruskih prevoda. Frazeološki žanrovi. Kulturni koncepti. Ruski prevodi. Podgorica, CANU.
- Pejanović, A. (2010b):** Konceptualni status lekseme obraz u srpskoj frazeologiji. Naučni sastanak slavista u Vukove dane, knj. 39/1, 405–415.
- Potebnja, A. A. (2003):** Teoretičeskaja poetika. Sankt-Peterburg, Filoložičeskij fakul'tet SPbGU, Izdatel'skij centr "Akademija,,.

Rečnik MS/MH, III (1969): Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. Knj. III. Novi Sad–Zagreb, Matica srpska, Matica hrvatska.

Rečnik MS/MH, IV (1971): Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. Knj. IV. Novi Sad, Matica srpska.

Rečnik SANU, XVI (2001): Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knj. XVI. Beograd, SANU.

Rečnik SANU, XVII (2006): Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knj. XVII. Beograd, SANU.

Ristić, D. (2010): Rječnik govora okoline Mojkovca. Podgorica, CANU.

Rječnik JAZU, XVIII (1917-1922): Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio XVIII. U Zagrebu, JAZU.

Sabitova, Z. K. (2013): Lingvokul'turologija. Moskva, Flinta.

Selaković, M. N. (2007): Dušanov zakonik i pravni transplantati. Usporedno-pravna studija. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Katedra za pravnu istoriju. <http://www.ius.bg.ac.rs/informacije/Dusanov%20zakonik%20i%20pravni%20transplantati%20-%20N%20Selakovic.pdf> (last access: 28. 11. 2017).

Sepir, E. (1993): Izbrannye trudy po jazykoznaniju i kul'turologii. Moskva, Progress.

Simonović, Z. (2012): Ekonomska realizacija zemljišne svojine prema vizantijskim zakonima VII i VIII veka (Ekloga i Zemljijski zakon). Niš. Teme, 1, 321–333.

Stanić, M. (1990, I): Uskočki rečnik. Knjiga prva. Beograd, Naučna knjiga.

Stanić, M. (1991, II): Uskočki rečnik. Knjiga druga. Beograd, Naučna knjiga.

Stepanov, J. S. (2004): Konstanty: Slovar' russkoj kul'tury. Moskva, Akademičeskij Proekt.

Stojanović, P. (2009): Izabrana djela. Oglеди iz crnogorske istorije prava. Podgorica, CID.

Talion. On-line izdanje Hrvatske *enciklopedije* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60280 (last access: 1. 12. 2017).

Telija, V. N. (1996): Russkaja frazeologija: Semantičeskij, pragmatičeskij i lingvokul'turološki aspekti. Moskva, "Škola jazyki russkoj kul'tury",.

Trofimkina, O. I. (2005): Serbohrvatsko-russkij frazeološki slovar'. Moskva, Vostok-Zapad.

Vereščagin, E. M. & V. G. Kostomarov (2005): Jazyk i kul'tura. Tri lingvostranovedčeskie koncepcii: leksičeskogo fona, reče-povedenčeskikh taktik i sapientemy. Moskva, "Indrik",.

Vinogradov, V. V. (1946): Osnovnye ponjatija russkoj frazeologii kak lingvističeskoj discipliny. In Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografija. Moskva, 1977, 118–139.

Vinogradov, V. V. (1947): Ob osnovnyh tipah frazeoloških edinic v russkom jazyke. In Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografija. Moskva, 1977, 140–161.